

Danijel KOVAČIĆ

# KRATKI PREGLED POVIJESTI KOPRIVNIČKOG GOSPODARSTVA U MEĐURATNOM RAZDOBLJU

**G**ospodarstvo Koprivnice u navedenom razdoblju bit će bliže i jasnije ako damo kratki prikaz razvoja obrta u Koprivnici. To je neophodno, jer obrt u Koprivnici nema, vremenski gledajući, tako dugu povijest, ali je ona sadržajno bogata i pruža nam neke interesantne podatke.

Najstarija koprivnička cehovska povelja zasigurno datira iz 1635., a pripadala je cehu zlatara, kovača, bravara, mačara i sedlara. Prijepis povlastica je koprivničkom cehu potvrdio gradski sudac Ivan de Sancta villa.<sup>1</sup> Bili su to vrlo poštovani, rekli bismo najvažniji gradski dokumenti iz tog doba jer je cehovski organizirano obrtništvo "drvalo" gospodarskim i društvenim životom grada i pokrajine. Koprivnica nije u tome bila nikakva iznimka. Dapače, naša provincijalna sredina tapkala je iza razvijenih gradova Habsburške Monarhije, te je stege krutih cehovskih organizacija uspjela odbaciti tek u drugoj polovici prošlog stoljeća. Upravo na vrhuncu razvoja cehovskih odnosa i u našem kraju nastaju proturječnosti koje ih polagano razaraju. Taj proces počinje u razvijenim područjima već od konca 17. stoljeća, a u podravskim trgovištima dolazi do izražaja poglavito u prošlom stoljeću. Raspadanje cehova u nas usko je vezano s borbom feudalnih i kapitalističkih odnosa između starih i novih shvaćanja proizvodnje i društvenog razvoja. Analizirajući uzroke raspadanja cehovskih udruženja, možemo ih svrstati u tri grupe (po važnosti): borba s trgovačkim i kapitalističkim (manufakturno-tvorničkim) proizvođačima, međusobna borba bogatih i sitnih obrtnika, te sve veći antagonizam između majstora obrtnika i zaposlenih djetića i naučnika.<sup>2</sup> Razvojem prometa, trgovine i tehnike, cehovske organizacije pokazale su se kao kočnica novim kapitalističkim oblicima proizvodnje i razmjene. Cehovi su bili zatvorene, uskogrudne organizacije, okovane pedantnim pravilima ponašanja i rada. Prve manufakture i industrijski pogoni stoga i u našem kraju polagano kidaju lance cehovskih okova. Velika prestrojavanja

dogodila su se i unutar samih cehova, što je definitivno raskinulo stoljetnu harmoniju reguliranih odnosa. Između pojedinih obrtnika stvaraju se velike imovinske razlike što dovodi do suprotnih težnji i interesa među njima. I unutarnji cehovski odnosi naglo degradiraju. Sve to dovodi do likvidiranja cehova. U Hrvatskoj su cehovska obrtnička udruženja ukinuta 1872. god., a njihovo odumiranje protegnulo se sve do početka ovog stoljeća. U vrijeme raspadanja cehova u Zagrebu i Osijeku se 1851. osnivaju trgovačko-obrtničke komore kao određeni nadomjestak propalim cehovima i kao nova organizacijska forma za unapređivanje obrta i trgovine. S obzirom na relativno malobrojna manufakturna poduzeća i tvornice, obrt ostaje u podravnim trgovištim vrlo važna, čak i prevladavajuća, gospodarska grana - praktički sve do razdoblja između dva svjetska rata. Koprivnica i ostali veći gradovi dobivaju nove funkcije (industrija, uprava, školstvo itd.), a stara obrtnička središta (Legrad, Virje, Novigrad itd.) pretvaraju se u manje više tipična agrarna naselja, te u određenom smislu doživljavaju i gospodarsku degradaciju.<sup>3</sup> Podravina, a s njom i Koprivnica doživljava u prošlom stoljeću, zajedno s ostalim dijelovima Hrvatske i narodima Austro-Ugarske Monarhije krupne političke potrebe. S obzirom na kasno prodiranje tehničkih i znanstvenih dostignuća iz naprednih zemalja u naše krajeve, s obzirom na teritorijalnu i političku rascjepkanost Hrvatske i s tim u vezi (i ne samo s tim) uspješnog podržavanja feudalnih odnosa od strane dvora, crkve i još vrlo jake vlastele, pa napokon i poradi umjetnog stopiranja i onemogućavanja bržeg razvoja hrvatske ekonomike od strane vlasti (carinama i svim ostalim ekonomskim instrumentarijem bile su preferirane austrijske nasljedne zemlje), manufakture i prvi industrijski pogoni bili su u sjeverozapadnoj Hrvatskoj toliko malobrojni i toliko gospodarski slabi da su se praktično "utopili u moru" nazadne autarkične poljoprivrede i propadajućeg obrta, kojemu je "zelenu granu" rezala konkurencija kvalitetne i jeftine manufakturne i industrijske robe iz austrijskih zemalja.<sup>4</sup>

## INDUSTRIJA U KOPRIVNICI PRIJE I. SVJETSKOG RATA

Utjecaji manufakturne i industrijske proizvodnje sporo su prodirali u pore seoskog života sjeverozapadne Hrvatske. U sjeverozapadnoj Hrvatskoj praktično sve do 1. svjetskog rata "pod ruku" idu i manufaktura i industrija i obrt i kućna radinost. Iako je Koprivnica bila povezana s ostalim svijetom željeznicom već sedamdesetih godina prošlog stoljeća, grad dobiva prvu industriju šireg značenja tek pred Prvi svjetski rat. Početkom ovog stoljeća u Koprivnici se gradi velika tvornica Akcionarskog društva "Danica" za kemijsku industriju - uskoro najvećeg proizvođača nekih kemijskih sredstava na području Jugoslavije. Dioničare "Danice" privlačilo je u Koprivnicu nekoliko povoljnih elemenata. Na prvom je mjestu svakako neograničeni izvor jeftine radne snage, jer je već u toj mjeri proleterizacija sela i u našem kraju siguran vjesnik učvršćivanja kapitalističkih odnosa. Tu je zatim relativno povoljni prometni položaj Koprivnice.<sup>5</sup> Kao jedan od važnijih činitelja koji su inicirali izgradnju kemijske industrije, bila je i velika gospodarska fleksibilnost gradske uprave, na čelu s dinamičnim gradonačelnikom Josipom Vargovićem. Naime, gradsko zastupstvo je "Danici" dalo

takve uvjete i beneficije za izgradnju tvornice kakve bi sasvim sigurno teško dobili u kojem drugom gradu. Na kraju "Danica" se u određenom odnosu orijentirala i na bliže tržište sjeverne Hrvatske i južne Ugarske (umjetno gnojivo i sl.). Gradskom poglavarstvu je bilo posve jasno zašto daje tolike beneficije "Danici" jer izgradnjom velike tvornice rješava se barem jednim dijelom gorući problem nezaposlenosti; inteziviraju se trgovina i obrt i cjelokupni gospodarski život grada; povećava se važnost gradskih funkcija, a time postaje i punija općinska blagajna. Tako su, uz velike nade stanovništva ovoga kraja, postrojenja kemijske industrije "Danica" proradila već krajem 1907. Pred Prvi svjetski rat u "Danici" je radilo 500 radnika. Sjedište "Danice" d.d. je bilo u Zagrebu. Za razvoj gospodarstva važno je spomenuti da su u Koprivnici 1872. osnovana tri novčana zavoda: Gradska štedionica, Dionička štedionica i Štedionica pripomoćnog društva. Od spomenutih zavoda svoj kontinuirani razvoj i djelovanje održala je jedino Gradska štedionica. Koprivnica se, dakle, relativno rano uključuje u organizirani promet kapitalom u Hrvatskoj, a kasnije joj se pridružuju i ostala podravska trgovišta.

Određena stabilizacija kapitalističkih odnosa pogodovala je nicanju jačih industrijskih pogona u sjeverozapadnoj Hrvatskoj u razdoblju između dva svjetska rata, posebno u vremenu prije velike svjetske ekonomske krize. Naš kraj nije više bio izravni "prirepak" Ugarske i djelomično Austrije, on je, dapače, sada pripadao među razvijene u novoformiranoj monarhiji južnih Slavena. U međuratnom razdoblju Koprivnica nije raspolagala jeftinom električnom energijom, a nije imala ni vodu. Radi toga, kao i zbog blizine granice, poslijeratna privredna konjunktura, koja je toliko podigla Zagreb, Sisak, Karlovac i Varaždin, mimoilazi Koprivnicu te u razdoblju između dva rata nastaju samo male tvornice, koje svoj prosperitet baziraju na jeftinoj radnoj snazi radnika - seljaka, i koje su često obrtnog karaktera. Proleterizacija sela poprimila je sve šire razmjere, pa su se u gradove slijevali ogromni viškovi radne snage iz poljoprivrede.<sup>6</sup> Upravo ti brojni i jeftini radnici bili su jedan od bitnih činitelja i privlačnih elemenata za strani (i manje domaći) kapital, koji je uz minimalna ulaganja nastojao iz novoformiranih manufakturnih i industrijskih pogona u našem kraju izvući što veće profite. Kapitalističke vlasti stare Jugoslavije su svojim liberalnim propisima otvarale sve ventile za angažiranje i stranog kapitala u podizanju industrije u našem kraju. Strani kapital je bio izravno ili posredno angažiran u gotovo svim značajnijim industrijskim poduzećima u našem kraju, a svoje je ruke pogotovo pružio i za našim prirodnim bogatstvima (ugljen, nafta, drvo). U nove procese formiranja industrije uključuje se s više ili manje uspjeha i domaći kapital, ponajviše trgovački, obrtnički i vlastelinski. Najdinamičniji i najuspješniji u tome poslu bili su trgovci (osobito židovski) koji su znalački ulagali svoj kapital u razna dionička društva.

## PRIRODNA BOGATSTVA PODRAVINE

Eksploatacija prirodnih bogatstava koprivničke Podravine temeljila se prvenstveno na manjim rudnicima ugljena od Đurđevca do Podravske Subotice i Rasinje, te manje na

korištenju diluvijalnih glina, aluvijalnog šljunka i pijeska, te ispiranju zlatnih zrnaca iz rijeke Drave. Opća karakteristika podravskog predratnog rudarstva bila je improvizirana proizvodnja prevenstveno podređena želji ulagača kapitala da se što prije domogne profita. Eksploatacija gline bila je ograničena na desetak malih ciglarskih pogona od kojih su se najznačajniji nalazili u Koprivnici, Sigecu, Novigradu Podravskom i Virju. Ukupna njihova proizvodnja iznosila je 1939. oko 3 milijuna opekarskih jedinica (gotovo isključivo cigle). Osim bezbrojnih "divljih šljunčara" uz Dravu i u poljima širom Podravine, najznačajnija eksploatacija šljunka i pijeska obavljala se između dva svjetska rata na Šoderici kod Botova. S ovog lokaliteta opskrbljuje se šljunkom i pijeskom i šire područje sjeverne Hrvatske. Osobito zanimljiv fenomen na području eksploatacije prirodnih bogatstava u našem kraju bilo je zlatarstvo na rijeci Dravi.<sup>7</sup> Eksploatacija šumskih bogatstava, iako nije bila planska već stihijska, nije igrala veću ulogu u međuratnom podravskom gospodarstvu (šume su već ranije bile devastirane). Podravina, kao izrazito poljoprivredni kraj, razvila je između dva svjetska rata značajne kapacitete za preradu poljoprivrednih proizvoda, što se prvenstveno odnosi na mlinarstvo.

Generalno možemo utvrditi da su lokalni mlinski kapaciteti već tada znatno premostili domaće potrebe koprivničke Podravine, te da se dio sirovina dovozio s drugih područja, a još više odvozilo se brašno. Pred Drugi svjetski rat u Koprivnici su radila tri mlina. Najveći koprivnički mlin bio je Novi parni mlin izgrađen 1903. na Varaždinskoj cesti (danas Starčevićeva ulica), ali je dioničko društvo bilo osnovano 1902. s glavnicom od 600.000 kruna.<sup>8</sup> Mlinarstvo Koprivnice imalo je vrlo utjecajni udjel u gospodarskom životu grada. Osnivač mlina i najveći dioničar bio je Braun. U međuratnom razdoblju paromlin je doživio nekoliko nadgradnji zgrada i rekonstrukcija postrojenja. Od 1924. god. koprivnički paromlin radi kao poluautomatski (ranije je bio sistematski). Tada je ugrađen novi parni stroj od 120 konjskih snaga, a kapacitet je povećan na 3 vagona dnevno. U mlinu je bilo zaposleno 25 radnika. Usporedo s obnavljanjem i modernizacijom mlinskih postrojenja dograđena je čistionica, skladište za žito (zapremine oko 500 tona), mješaonica i skladište za brašno. U to vrijeme mljelo se do 8 vrsta brašna, a koprivnički paromlin stekao je dosta zavidan renome na tržištu. Do velike svjetske krize glavica se povisila na 750.000 dinara. Tada je poduzeće zapalo u krizu. Poduzeće je sanirano promjenom uprave i pravila. Umjesto interesne sfere Prve hrvatske štedionice i obitelji Braun, mlin dolazi u sferu zagrebačkog Hrvatskog općeg veresijskog zavoda i postaje faktično poduzeće obitelji Ettinger. Članovi obitelji Ettinger smjenjivali su se u upravljanju mlinom. Ovo društvo imalo je sjedište u Zagrebu, a mlinove u Novigradu, Kloštru i Bjelovaru. Ettingerovi su s vremenom stekli monopol u mlinarstvu na području Donje Podravine.<sup>9</sup> I Braunovi i Ettingerovi veći su dio vremena provodili u Zagrebu. Žito za preradu nabavljalo se u Bačkoj i Banatu i dosta se izvozilo u Austriju, Mađarsku i Italiju. Kada su ove države počele izgrađivati vlastite mlinove, izvoz iz koprivničkog mlina se smanjuje i mlin zapada u dugogodišnju krizu.

## PROMET U PODRAVINI

Prometne prilike su veoma bitne za normalno funkcioniranje gospodarstva. God. 1870 . izgrađena je željeznička pruga od mađarske granice preko Koprivnice i Križevaca do Zagreba (1873. dalje do Rijeke). Prugu je gradilo "Društvo južnih željeznica". To društvo dioničara gradilo je prvu prugu u Hrvatskoj i imalo je monopol u toj djelatnosti. Gradnja željezničke mreže bila je podređena diktatu što bržeg i jačeg razvitka ugarskog gospodarstva i nije se puno marilo za hrvatske prometne prilike i osobenosti. Prometne prilike sjeverozapadne Hrvatske u doba stare Jugoslavije bile su dosta dobre, pogotovo u relaciji s istočnim dijelovima zemlje. Ovdje je cestovna i željeznička mreža formirana u razdoblju prije 1. svjetskog rata. Tvrde makadamske ceste ponajviše su izgrađene tijekom 18. i 19. st. "Stare grijehe" u politici izgradnje prometnih pravaca iz vremena dominacije Mađarske valjalo je ispraviti, pa se zato tek između dva svjetska rata sjeverna Hrvatska jače povezuje u svom prirodnom smjeru pružanja: zapad - istok. Točka na ovo povezivanje stavljena je tek 1937. kad je izgrađena pruga između Varaždina i Koprivnice, pa je tako konačno ostvarena longitudinalna dravska željeznička veza.<sup>10</sup> Izgradnjom ove pruge Koprivnica je postala jedan od najvažnijih željezničkih čvorova u našoj republici. Narod se između dva svjetska rata relativno malo koristio sredstvima javnog prijevoza, jer su se dulja putovanja, zbog nedostatka novca, svodila na nužni minimum, dok se u Koprivnicu i obližnja središta putovalo kolima, ili pješke, ili u manjoj mjeri biciklom. Bilogorsko područje je oskudjevalo i nabijenim makadamskim putevima, tako da je do sela na pitomim brežuljcima bilo zimi i za kišnih dana vrlo teško doći.

Takvo stanje putne mreže predodređivalo je uvjete i način transporta roba. Vucković i Raich imali su veliku špediciju. Prevozili su robu najviše na liniji prema Čakovcu i natrag. Na temelju dobivene koncesije, autobusne linije držao je jedan privatnik i to jedino na linijama Koprivnica-Legrad i Koprivnica - Hlebine.<sup>11</sup> Stanovnici Prekodravlja putovali su u Koprivnicu željeznicom i to zaobilaznim putem preko Mađarske i Botova.

Promet novcem odvijao se između dva svjetska rata putem brojnih banaka i štedionica, koji su kao dionička društva djelovala u svim većim mjestima sjeverozapadne Hrvatske. Četiri koprivnička novčana zavoda uglavnom su apsorbirala sva slobodna sredstva za udruživanje, tako da u gradu čak nije bilo ni ispostave Prve hrvatske štedionice iz Zagreba. U ta četiri novčana zavoda spadaju Gradska štedionica d.d. osnovana 1872. i ponovno 1921. god., Hrvatska štedionica osnovana 1898., Koprivnička banka d.d. osnovana 1905. i Pučka štedionica osnovana 1895. god.<sup>12</sup> Gradska štedionica je osnovana s dioničkom glavnicom od 600.000 kruna (Bethheimova banka općoj financijskoj krizi ostala likvidna); Pučka štedionica je osnovana s dioničkom glavnicom od 975.000 kruna, pričuve 225.000 kruna (Samuel Hirschler); Hrvatska štedionica je imala dioničku glavnicu od 1, 000.000 kruna, pričuve 63.000 kruna (Šemper); Koprivnička banka je imala dioničku glavnicu od 1,000.000 kruna (Vargović).<sup>13</sup> Ni jedan od tih zavoda nije se bavio financiranjem industrije.

## INDUSTRIJA U KOPRIVNICI U MEĐURATNOM PERIODU

Gradska ciglana bila je najstarije gradsko poduzeće i početak njezina rada seže u četrdesete godine 19. stoljeća. Na prijelazu stoljeća općina je na ciglani izgradila kružnu peć i zapošljavanjem talijanskih radnika modernizirala proizvodnju. U međuratnom razdoblju u Koprivnici se nije mnogo gradilo i potrebe za ciglom bile su male.<sup>14</sup> Gradska općina je od 1921. dala ciglanu u zakup, ali je od 1940. radi učestalih malverzacija ponovno preuzela proizvodnju u svoje ruke.

Najveće i najznačajnije gradsko poduzeće bila je gradska plinara i centrala. Gradska plinara bila je sagrađena 1910. kod Juliusa Pintscha iz Beča. Pogonsko gorivo bio je plinski kameni ugljen koji se nabavljao iz Češke. Već za vrijeme Prvog svjetskog rata, a pogotovo nakon završetka rata, nastale su neprilike s nabavom ugljena pa se grad često nalazio u tmuni, a i obrtnici koji su koristili plin imali su poteškoća s proizvodnjom. Plinara je počela upotrebljavati drva i domaći ugljen, ali je kvaliteta plina toliko varirala da su se mnogi građani vratili starom petrolejskom osvjetljenju. Gradska električna centrala proradila je 13. IX. 1925. god. i prva električna svjetla u Koprivnici zasvijetlila su na području Dubovca i Miklinovca. Gradska mreža proširila se sve do 1927. kada je postalo jasno da je vezanost rada centrale uz plinaru vrlo nesretna kombinacija koja je grad stajala četiri milijuna dinara, te da je potrebno izvršiti radikalni zahvat i otcjepiti centralu od plinare. Plinara je radila do 1. III. 1930. kada je zbog istrošenosti plinske mreže i velike opasnosti od eksplozije obustavila rad, iako je za potrošnju plina bilo dosta interesenata među obrtnicima. No ni nakon toga problem nije bio riješen. Koprivnica ne samo da je izgubila prednost u razvoju industrije na području sjeverne Hrvatske, već je i dalje zaostajala, jer je struje bilo samo po danu, pa i to vrlo nestalnog napona. O plinskoj elektrifikaciji sjeverne Hrvatske sve do Koprivnice, koju je provodilo Banovinsko električno poduzeće, počelo se govoriti tek 1939., ali je tu Drugi svjetski rat prekinuo izvršenje započetih radova i ostvarenje ovog velikog plana.<sup>15</sup>

Uljara u Koprivnici osnovana je službeno 3. X. 1917. s glavnicom od pola milijuna kruna. Počeci su bili dosta skromni i proizvodnja se odvijala u improviziranim prostorijama. Poticaj za osnivanje tvornice ulja u Koprivnici bila je velika nestašica jestivih masti u 1. svjetskom ratu i velika količina uljarica - prvenstveno bundevinih koštica - s ove i s one strane Drave.<sup>16</sup> Kasnije je tvornica ulja u Koprivnici kao sirovinu koristila uljanu repicu, masline, soju i sunčokret. Na rafiniranje se dopremalo i maslinovo ulje iz Dalmacije i Hrvatskog primorja. Asortiman je bio vrlo raznolik, a proizvodilo se oko 4000 kvintala ulja, 3800 kvintala firmisa i 250 kvintala staklarskog kita, pored drugih prizvoda. U vrijeme god. 1929. Industrija ulja d.d. je zaista već jako poduzeće s oko 300 radnika i raznovrsnim proizvodnim programom: rafinirana stolna ulja, repičino ulje za rasvjetu, bundevsko ulje, laneno ulje, dvostruko kuhani laneni firmis, staklarski kit, tovatna mast, masna kiselina itd. Generalni direktor ovog dioničkog društva Ljudevit Braun bio je odlikovan 1932. god. zlatnom medaljom na Međunarodnoj izložbi u Londonu, a iz obrazloženja saznajemo nešto više i o tvornici, jer g. Braun je podigao Industriju ulja d.d. u Koprivnici na stupanj najodličnijih tvornica u Jugoslaviji čiji je proizvod "Ulje s markom Crnac" danas i izvan granica Jugoslavije poznato

kao prvorazredno.<sup>17</sup> Inače, Koprivnička uljara bilježi svoj početak još iz doba neposredno prije prvog svjetskog rata, kada su Brauni uz svoj paromlin započeli u Koprivnici i primitivnu proizvodnju jestivog ulja. Posao se dosta dobro razvijao, tako da su se vlasnici odlučili odmah nakon 1919. na pripreme za početak velikih investicija - izgradnju suvremene uljare. Tako su od 1920. do 1923. izgrađene prostrane (za tadašnje pojmove) proizvodne prostori, od kojih jedna postoji još i danas, ugrađena u Podravkin kompleks. Ovi opsežni investicijski zahvati tražili su mnogo novaca, pa Braunovi uvlače u posao i brojne dioničare i prodaju veći dio svojih vrijednosnih papira koprivničkog i kloštarskog paromlina, a angažira se ponešto i bankovni kapital iz Koprivnice i Zagreba. Već od 1920. djeluje Industrija ulja d.d. kao udruženje raznovrsnih akcionara među kojima su najznačajniji upravo Braunovi.<sup>18</sup> Početak rada i nije bio najsretniji jer je izbio požar. No, sudeći prema kasnijem uspješnom razvoju firme, ovaj požar nije imao dalekosežnije posljedice, ali se izgradnja glavnih industrijskih objekata ipak znatno oteгла. Prema dokumentaciji iz Historijskog arhiva u Varaždinu, saznajemo da su se građevinski radovi odvijali još i 1922. Do većeg proširenja proizvodnje došlo je 1928., a kapacitet koprivničke uljare iznosio je čak dva vagona jestivog ulja dnevno. Kao sirovine upotrebljavale su se dosta velike količine sezama, kikirikija, kokosovog oraha, repice, suncokreta i bundevskih koštica. Veći dio sirovinke osnovice se uvezio. Nešto kasnije tvornica mijenja svoje ime u "Tvornica ulja hrvatskih zemaljskih plodina", a i u strukturi udjela pojedinih dioničara u dioničarskoj glavnici dolazi do značajnih izmjena. Sve više utjecaja imaju banke, te zagrebačka uljara braće Aleksander. I upravo u vrijeme kada je prebrođena svjetska ekonomska kriza i kada se očekivalo da će i koprivnička uljara još brže krenuti naprijed, ona je naprasno ukinuta pred zimu 1937. godine. Bio je to rezultat angažiranja i malverzacija krupnog jugoslavenskog kapitala, a prvenstveno posljedica konkurentne borbe sa Zagrebačkom uljarom. Nekako istovremeno je došlo do ukidanja i druge velike koprivničke tvornice, kemijske industrije "Danice". Bio je to težak udarac za privredni život i gospodarstvo Koprivnice u cjelini, a došlo je i do socijalnog problema jer je preko 400 radničkih obitelji ostalo bez ičije pomoći, kako to navodi kroničar Podravske vina.<sup>19</sup>

U koprivničkoj prehrambenoj industriji pred početak Drugog svjetskog rata djeluju i radionice manufakturnog obujma braće Matije i Marijana Wolfa. Oni su se počeli krajem velike svjetske krize baviti trgovinom zemaljskim plodinama. U Varaždinskoj ulici (na mjestu današnje "Podravke") 1935. uredili su sabiralište voća, pa su tu montirali i neke strojeve koji su omogućavali izvoz voća u polupreradenom stanju. U vrijeme pune sezone braća Wolf zapošljavala su 30 radnika. Firma "Braća Wolf" prethodnica je današnjoj koprivničkoj prehrambenoj industriji.<sup>20</sup> Da nije bilo Wolfovih veliko je pitanje da li bi danas bilo i "Podravke". Između dva svjetska rata u Koprivnici je djelovalo još nekoliko većih radionica prehrambene struke među koje bismo mogli uvrstiti i obnovljenu Gradsku klaonicu. Odmah poslije 1918. jače se aktivira i nekoliko obrtničkih radionica za preradu mesa, kao što su, primjerice, bile oveće mesnice i kobasičarnice Slavka Tarandeka i Ivana Ivančića. Prva i najstarija koprivnička mesnica i kobasičarna Ivana Ivančića preuređena je s modernim strojevima i modernim pogonom za proizvode suhomesnate robe, masti i svih vrsti salama.

Najveću međuratnu obrtničku radionicu za preradu mesa vodila je grupa dioničara, s kapitalom iz Švicarske, u nekadašnjoj zgradi zvanoj "očenka" (danas tvornica cipela "Sloga"). Dobar dio vrlo kvalitetnih suhomesnatih sirovina i prerađevina se izvezio. Bila je to najveća manufaktura ove vrste Podravini, ali je na kraju svjetske ekonomske krize pala pod stečaj. U nešto manjem opsegu posao je nastavila dionička grupa Russer s njemačkim kapitalom, koja proizvodi kobasice, salame i ostale suhomesnate proizvode, ali se prvenstveno bavi prometom žive i zaklane stoke. Od većih koprivničkih obrtničkih radionica, koje su poslovale između dva svjetska rata, svakako još valja spomenuti "Tvornicu suhomesnate robe Wagemann" sa sjedištem u predgrađu Futakovec, zatim veliku radionicu svijeca i sapunaru "Šepić" te nekoliko prešaonica sijena u bale, vlasnici kojih su bili koprivnički trgovci (Selinger i dr.), a sijeno su izvozili u pasivne jugoslavenske krajeve ili čak u inozemstvo. Na promet stokom najveći utjecaj u regiji imala je razgranata trgovačka firma iz Koprivnice "Braća Doleneć".<sup>21</sup> Prema kazivanju gosp. dr. Švarca braća Doleneć su imala staklanu u kući Fuschovih koji su i sami bili nakupci stokom. Oni su preprodavali stoku, a posebno konje.<sup>22</sup>

Tako je zahvaljujući djelovanju uljare, nekoliko paromlina i ovećih obrtničkih radionica za preradu mesa, Koprivnica već između dva svjetska rata postala značajno središte prehrambene industrije, čija je tradicija nastavljena nakon oslobođenja. Za stare Jugoslavije zabilježen je čitav niz neuspjelih pokušaja osnivanja prehrambenih pogona u gradu. Osnovni razlog neuspjehu bio je nedostatak kapitala, jer su domaća novčana sredstva bila neadekvatno udružena i nedostatna, dok strani kapital nije baš pokazivao osobito zanimanje za ovaj granični kraj (izuzevši Varaždin). Tako je, među ostalim pokušajima, Koprivnica 1921. trebala dobiti i veliku tvornicu šećera. O tome se već na široko pisalo u tadašnjem tisku, počela je i animacija seljaka za uzgoj šećerne repe, ali je na kraju sve ipak ostalo samo na pokušaju.

Za uspješno djelovanje koprivničke prehrambene industrije, a i ostalog gospodarstva u cjelini, pridonijelo je i novo poduzeće Koprivnička javna skladišta d.d., koje je u velikoj mjeri organizirano vodilo poslove prometa i skladištenja robe. Dioničko društvo je osnovano 1921. s temeljnom glavnicom od 6 milijuna kruna, a među glavnim osnivačima nalazili su se: Prva hrvatska štedionica u Zagrebu, Hrvatski opći veresijski zavod d.d. u Zagrebu i Koprivnički paromlin. "Društvu je svrha da u Koprivnici izgradi velika skladišta za izvoznu i uvoznu robu i slobodno skladište za neocarinjenu robu".<sup>23</sup>

Najveća koprivnička međuratna industrija bila je kemijska. Poslovanje "Danice" se uspješno razvijalo, iako je novom granicom povučenom 1918. donekle odsječeno unosno tržište za umjetna gnojiva na veleposjedima u južnoj Mađarskoj. Pred svjetsku ekonomsku krizu broj radnika u tvornici "Danica" iznosio je gotovo 600, tako daje ovo dioničko društvo pripadalo među najveće te vrste u ovom dijelu Europe. Godišnji kapacitet najvažnijih proizvoda iznosio je oko 10.000 vagona umjetnog gnojiva i 5000 tona sumporne kiseline. Brozović piše da je neposredno pred svjetsku ekonomsku krizu, dionička glavica "Danice" porasla od ranijih 12 na 24 milijuna dinara, što isto nešto govori o opsegu i vrijednosti proizvodnje.<sup>24</sup> Koliko je "Danica" bila velika govori nam podatak da je imala vlastitu željezničku stanicu za robu i putnike koja se zvala Danica-Koprivnica. Imala je kulturno i



sportsko društvo.<sup>25</sup> Uspješnost poslovanja "Danice", dioničkog društva za kemijske proizvode, uvelike je smanjena tijekom svjetske ekonomske krize. Prema nekim izvorima proizvodnja umjetnog gnojiva opala je 1933. za gotovo 50% u donosu na ranije stanje, da bi se adekvatno tome i broj zaposlenih smanjio na oko 300. Tome smanjenju je pridonijela i obustava rada u tvornici krajem 1937. Međutim, ubrzo nakon ovih kriznih godina, poslovanje se opet u značajnijoj mjeri pojačava, a broj zaposlenih je donekle obnovljen. Starog sjaja ipak više nije bilo.<sup>26</sup> No, bez obzira na teškoće, "Danica" je bila na dobrom poslovnom putu da se u cijelosti izvuče iz krize, ali su malverzacije i kombinatorika u okviru krupnog jugoslavenskog kapitala i tadašnje velikosrpske politike, uvjetovale definitivno ukidanje tvornice potkraj 1937. Evo kako taj događaj opisuju Podravske novine od 28. VIII. 1937.: "Uprava "Danice" je najprije otkazala radnicima, a zatim obrtnicima (majstorima) i konačno činovnicima, koji će tamo podizati svoja beriva još do konca ove godine. Budući da je prošlog mjeseca potpisan ugovor između "Danice" i "Zorke" iz Šapca o prestanku proizvodnje sumporne kiseline i umjetnih gnojiva u Koprivnici obratili smo se ravnateljstvu "Danice" s molbom da nam o obustavi rada ove tvornice u Koprivnici dade informaciju za javnost. Tim povodom saopćeno nam je ovo: Potpisan je ugovor između "Danice" i "Zorke". Prema glavnim odredbama toga Ugovora obvezana je "Danica" obustaviti rad u svojoj tvornici u Koprivnici kroz 10 godina i to od 1. VII. 1937. do 1. VII. 1947. "Danica" prodaje "Zorki" sve svoje zalihe umjetnog gnojiva, kao i tzv. "herkules" gnojiva, te staro olovo. "Zorka" nije kupila od "Danice" tvorničke zgrade ni strojeve. Glavne strojeve važne za pogonsku snagu, električnu rasvjetu i vodovod neće "Danica" prodati. U cilju prodaje ostalih svojih strojeva vodi "Danica" posebne pregovore. Zgrade tvorničke, gospodarske kao i one kancelarijske, te zgrade za radnike i činovničke stanove neće se rušiti.<sup>27</sup> Obustava rada "Danice" izazvala je pozor ne samo u Koprivnici i Podravini, nego i diljem države, jer je "Danica" bila jedna od najvećih kemijskih tvornica. Dioničko društvo "Danica" nastavilo je sa sukcesivnom prodajom postrojenja, a jedan dio strojeva je uništen za vrijeme 2. svjetskog rata, što vrijedi i za tvorničke zgrade. Kemijska industrija na ovoj lokaciji nije se više nikada obnovila.

Koprivnička industrija, kao i cjelokupna sekundarna i tercijarna djelatnost grada, koja se počela dosta uspješno razvijati, počevši od početka ovog stoljeća pa sve do svjetske ekonomske krize, doživjela je tako u godinama pred drugi svjetski rat svoj potpuni fijasko. Početak jake centralizacije naše zemlje poklopio se na primjeru Koprivnice i s nenadanim i naprasnim privrednim nazadovanjem.<sup>28</sup> Koprivnica je tako reći preko noći izgubila svoje dvije privredne žile kucavice: "Danicu" i uljaru. S obzirom na vrlo kompleksni konglomerat interesa, koji su se spleli oko likvidacije ovih velikih industrija, danas je teško točno odvagnuti važnost pojedinih činitelja u tim događajima. Ukidanju "Danice" svakako su prethodili i uvjetovali je razni uzroci i razlozi. Oko obitelji Daničić i dioničkog društva "Danica", koje je imalo generalnu direkciju u Budimpešti, direkciju u Zagrebu, te tvornice u Koprivnici i drugim mjestima, spleli su se interesi krupnog europskog i jugoslavenskog kapitala. Što se zbivalo tih godina u špekulacijama i kombinacijama unutar kolanja novca u tim krupnim interesima? Odgovor na ta pitanja mogla bi dati samo šira i dugotrajnija povijesna istraživanja. U likvidaciji "Danice" u Koprivnici sasvim sigurno su određenu ulogu odigrali i velikosrp-

ski kapitalistički interesi, preferiranjem kombinata u Šapcu. Zbiru uzroka propasti "Danice" valja svakako još pribrojiti i specifične probleme u samoj obitelji Daničić, te pogotovo neadekvatno praćenje i nepravodobno usvajanje svjetske tehnologije (što je onemogućilo uspješniju borbu s konkurencijom). Kao uzrok propasti "Danice" neki na prvo mjesto stavljaju i nedostatak valjanog tržišta, jer je jugoslavenska zaostala poljoprivreda bila preslaba da preuzme velike količine umjetnog gnojiva i ostale proizvode iz Koprivnice, a povlačenjem granica 1918. stvorene su nepovoljne carinske barijere za izvoz u Mađarsku i druge zemlje.

U Koprivnici se nije razvila značajnija drvna industrija jer su šume na području grada posječene još na prijelazu stoljeća. Za potrebe stolara od srpnja 1922. radila je na Lenišću pilana Andre Pavlovića s jednim gaterom od 30 KS. Pavlović je i sam bio stolar. Osim pilane imao je pogrebno poduzeće koje je izrađivalo lijesove i prodavalo pogrebu opremu.<sup>29</sup> Godišnji kapacitet ove pilane iznosio je 2000 m<sup>3</sup>, a broj zaposlenih nije bio veći od 10 radnika.

Poduzeće Josipa i Vilima Kartisa bavilo se proizvodnjom cijevi za vodovod (koprivnički), brava, manjih vaga i nekih drugih metalnih predmeta uz pomoć 10 radnika i strojeva jačine 16 KS.<sup>30</sup>

Na kraju ovog kratkog pregleda o koprivničkoj međuratnoj industriji valja svakako još spomenuti i djelovanje nekoliko tiskara. Najznačajniju aktivnost razvila je tiskara Vinka Vošickog. Vošicki je pripadao grupi najznačajnijih i najnaprednijih međuratnih tiskara u Hrvatskoj. Od 1920. do 1932. tiskara se nalazi u prostorijama bivšeg hotela Zrinski, gdje se danas nalazi kino "Velebit". Ondje je Vošicki uz pomoć 30 radnika i strojeva snage 12 KS proizvodio razne kuverte i drugu papirnatu robu, te tiskao niz knjiga i brošura.<sup>31</sup> Vošicki i je tiskao puno toga: 66 Krležinih, Cesarčevih i Miškininih djela, preko djela Karla Maya do raznih sanjarica i kuharica. Bila je to prava velika i napredna tiskara. Nije se libio tiskati ono što su drugi odbijali. Godine 1927. su svoju zasebnu tiskaru osnovali Vošickijevi učenici, braća Valko i Đuro Loborec i Ivan Raš, a 1931. proradila je i treća koprivnička tiskara Senjan. Prema kazivanju gđe. Božene Loborec, kćerke Valka Loboreca, u tiskari je bilo zaposleno uvijek negdje između 5 i 7 radnika od kojih su dvoje bili slagari. Valko Loborec je i sam bio slagar, te je radio u tiskari dok je brat Đuro vodio poslovanje. Njih su se dvojica razišli 1940. god., kada je Valko isplatio brata i sam preuzeo tiskaru. Đuro je otišao u Ludbreg gdje je osnovao svoju tiskaru. Đurina tiskara je s dolaskom NDH postala režimska tiskara. Valko je nasuprot tome sa svojom tiskarom i tiskarom Senjan po direktivi prešao u partizane. Vlasnik tiskare Senjan, imenom Viktor, bio je proustaški orijentiran pa je 1943. god. ubijen. Ova tiskara je bila najmanja i bavila se uglavnom prodajom papira.<sup>32</sup>

## OBRT U KOPRIVNICI U MEĐURATNOM PERIODU

Obrtnici su činili osnovu privrednog života Koprivnice i davali ton političkom životu. Najveći broj obrtnika u našem kraju koncentrirao se u tradicionalna trgovačka središta, koja su uz to bila i jaki trgovački i sajmišni centri. Najjača među njima bila je svakako Koprivnica,

dok je posebno veliki broj obrtnika djelovao još u Legradu, Ludbregu, Malom Bukovcu, Novigradu Podravskom, Virju i Đurđevcu. Odmah nakon završetka Prvog svjetskog rata u popisu članova mjesne obrtničke organizacije Saveza hrvatskih obrtnika u Koprivnici od 10. I. 1919. upisano je čak 147 obrtničkih radnji, koje su djelovale u samom gradu. U to doba je svoje zaposlenje u obrtu našlo više od 550 građana Koprivnice, a posredno su od njega živjele sve njihove obitelji, te ostale gospodarske funkcije grada. Broj obrtnika se u kasnijim godinama permanentno povećavao.<sup>33</sup> Godine 1939. je na području kotara Koprivnica radilo ukupno 1367 obrtničkih radnji raznih struka, od kojih je najveći dio bio koncentriran upravo u Koprivnici. U tadašnjem gradu Koprivnici djelovao je 1939. 241 obrtnik. Na sajmovima oni su izlagali i prodavali svoju robu, a s istom svrhom organizirani su i obrtnički tjedni. Za razliku od industrije razvoj obrta imao je povoljniji trend. Obrtnici su nakon rata izdavali čak i svoje glasilo "Demokrat", koje je izlazilo dvije godine. Osnovana je nabavna zadruga za nabavu sirovina i Štedna zadruga. Godine 1920. broj članova se povećao na 206. Za vrijeme krize broj obrtnika iznosio je oko 450, ali 1937. registrirano je u gradu 300 obrtničkih radnji.

Obrtnici su bili vrlo aktivni u suzbijanju nadriobrta, te se energično bore za svoj opstanak u vrlo teškim privrednim uvjetima koje četrdesetih godina još više otežava otvaranje Varteksove (odijela) i Batine (obuća) prodavaonice u gradu. One predstavljaju ozbiljnu konkurenciju domaćim krojačima i postolarima.

Krajem velike svjetske krize obrtnici su uspjeli isposlovati da im je električna centrala davala i danju struju, ali je činjenica da je broj obrtnika uoči Drugog svjetskog rata bio samo malo veći od broja obrtnika nakon Prvog.<sup>34</sup> U Koprivnici je za obrtnike u međuratnom razdoblju održano nekoliko stručnih tečajeva za usavršavanje u struci. Kao što je to bio i slučaj ranije, pa čak i u vrijeme cehovskih udruženja u prijašnjim stoljećima, među obrtnicima su prevladavali postolari (1939. u koprivničkom ih je kotaru bilo čak 213), a vrlo brojni su bili i kovači, krojači, mlinari, stolari i dr. Godine 1939. djelovala je na području koprivničkog kotara čak 101 obrtnička zidarska radnja i 22 tesarske. Ovi obrtnici obavljali su gotovo sve potrebne poslove u oblasti građevinarstva, tako da u Koprivnici između dva svjetska rata nije bilo većeg građevinarskog poduzeća.<sup>35</sup>

## TRGOVINA U KOPRIVNICI

Koprivnica je bila trgovački grad. U gradu je 1935. bilo 29 mješovitih trgovina, 6 manufaktura, 5 željezarija, 10 sitničarija i 78 malih trgovačkih radnji, te je ovih 128 trgovaca dobavljalo svu robu potrebnu za grad i njegovu okolicu.<sup>36</sup> Neki trgovci su zastupnici stranih firmi i posjeduju ekskluzivno pravo prodaje njihovih proizvoda.

Radnje u koprivničkom kotaru bile su mješovitog tipa. Za prihvata, a još više za otpremu, u Koprivnici su 1921. osnovana Koprivnička javna skladišta d.d. Krajem velike svjetske krize skladišta su pala u likvidaciju. Trgovinom su se bavile i koprivničke banke, pa je tako Gradska štedionica imala skladište drva na Lenišću, a dvije su prodavale građevinski materijal.<sup>37</sup>

Karakteristika je trgovine Koprivnice da su je gotovo čitavu držali Židovi i da su se oni međusobno ispomagali. Osim nekoliko trgovačkih radnji većeg asortimana i kapitala u gradu Koprivnici, gotovo cjelokupna podravska trgovina između dva svjetska rata temeljila se na sitnim privatnim radnjama, u kojim su posluživali članovi obitelji njihovih vlasnika. To se razdoblje stoga karakterizira i neobično velikim brojem trgovačkih radnji, jer su ih privatnici otvarali i u najmanjim selima. Danas je teško, a isto tako i u ono vrijeme, strogo odvojiti proizvodnju (npr. obrt) od trgovine jer svi gospodarski subjekti toga doba sudjeluju u plasmanu i prodaji svojih proizvoda ili usluga. S obzirom da nema drugog načina funkcioniranja ekonomije, običan čovjek, laik iz ekonomije, može pomisliti da su svi obrtnici istovremeno i trgovci. Važnije trgovine držali su u svojim rukama Židovi, dok je utjecaj inozemnog kapitala bio dosta ograničen. U gradu Koprivnici su početkom 1941. radile sljedeće židovske radnje: Artur Kolman, braća Kolman, Musko Perera, Aurel Schwarz, Franz Hirschl, Alfred Eisenstadter, Leo Hirschl, braća Rosenberger, Hugo Heinrich, Geza Hirschl, Milan Scheyer, Teodor Weiss, Judita Fischer, Frida Wortman, Lati Weiler, ljekarna Fischl, Jakov Rosenberger, David Löwy, Dudo Finzi i M. Selinger. Prema kazivanju moje bake Francike Pernarić, moj pokojni djed Dragutin Pernarić imao je pred Drugi svjetski rat malu trgovinu potrošnom robom za domaćinstvo u selu Gorici nedaleko Subotice. Oni su se opskrbljivali kod Jakova Hirschla mlađeg. On bi im dao puna kola robe (šećer, riža, sol, brašno, petrolej itd.) koju bi oni platili na kraju mjeseca, kada bi je prodali. Važno je istaknuti da je to bilo beskamatno. Osim njega, ona je poznavala još neke veletrgovce. Tako primjerice spominje Dudu Finzija, koji je bio Vajdin zastupnik za otkup jaja, peradi i divljači na ovom području. Ona mi je pronašla i dala na uvid katalog Kontinentalnog društva za trgovinu željezom "Kern i drug" iz 1934. Društvo "Kern i drug" ima sjedište u Zagrebu a poslovne ispostave u Beogradu i Novom Sadu. Iz tih mjesta opskrbljuje se tržište čitave Jugoslavije. Vlasnici ovih radnji većim dijelom su tijekom rata deportirani u nacističke logore gdje su i ubijeni. Na području tadašnje općine Koprivnice (grad s okolnim selima) bila je registrirana čak 81 trgovačka radnja.<sup>39</sup>

Zbog dugogodišnje agrarne krize i smanjene kupovne moći stanovništva konkurencija je među trgovcima bila vrlo velika. Kako bi što više prodao, trgovac je svoju radnju držao otvorenom od jutra do navečer pa su trgovački pomoćnici i naučnici stradavali radi predugog radnog vremena.

Nastavljajući tradiciju još od srednjeg vijeka, za međuratnu podravsku trgovinu i razmjenu još su uvijek izuzetno značenje imali sajmovi (tjedni, mjesečni i godišnji). Sajmovi su glavno mjesto razmjene poljoprivrednih proizvoda (naročito stoke), ali se na njima s vremenom sve više prodaje i obrtnička i industrijska roba, a oni su i mjesto kolanja i razmjene inovacija i informacija. Tradicionalno najznačajnije sajmišno središte je Koprivnica, koja je, uz stalni tjedni sajam, imala još 16 velikih mjesečnih i godišnjih sajmova. Krajem prošlog i početkom ovog stoljeća, a onda i u međuratnom razdoblju pravo na održavanje sajmova dobilo je desetak drugih većih naselja u Podravini, a naročito su prosperitetni bili stočni sajmovi. Prema nekim procjenama, upravo na razmjenu na sajmovima u predratnoj Podravini (1939.) otpadalo je oko 33 do 40% ukupnog trgovačkog prometa našeg kraja.<sup>40</sup>

## VELIKA GOSPODARSKA IZLOŽBA

Koprivničko gospodarstvo doživjelo je u stanovitom smislu svoju punu prezentaciju na Velikoj gospodarskoj izložbi održanoj 1929. U to vrijeme, u predvečerje teške svjetske ekonomske krize, u Koprivnici i šire Podravini, strujale su optimistične gospodarske inicijative, koje su u mnogim slučajevima bile realizirane. Bio je to značajan prosperitet u odnosu na ranije stanje, ali prosperitet koji je nakon svjetske ekonomske krize, dakle pred Drugi svjetski rat, počeo naglo gasnuti. Donijevši odluku o organiziranju opće gospodarske izložbe 1929. Koprivničanci i Podravci željeli su svom općinstvu i široj javnosti pokazati što su postigli u svim područjima privređivanja. Ta će izložba imati eminentnu korist za grad i cijelu Podravinu. Glavni dio gospodarske izložbe održan je 28. i 29. IX. 1929. u prostorijama tadašnje Pučke škole i na otvorenom prostoru. Bila je to svojevrсна smotra cjelokupnog ondašnjeg gospodarstva. U prikladno uređenim prostorijama izložci su bili prezentirani u devet odjela, a u svrhu izložbe priređena je i stočarska smotra te sajam za cijelu osječku oblast (bilo je izloženo više od 450 grla).<sup>41</sup> Da na daljnji razvoj podravskog gospodarstva nisu negativno utjecale opće jugoslavenske i svjetske ekonomske i političke prilike, ova bi izložba, bez sumnje, bila važan impuls za unapređivanje svih grana tadašnje privrede u našem gradu i kraju. Ovakvo, ona je ostala samo jedna uspješna akcija bez pozitivnih kasnijih posljedica.

## JAVNI I PRIVATNI ŽIVOT KOPRIVNIČKIH TRGOVACA I OBRTRNIKA

Kako su obrtnici i trgovci sa svojim obiteljima činili najvažniji i najbrojniji dio gradske populacije, jasno je da se adekvatno tome opaža i osjeća njihov udjel i utjecaj u kulturno-umjetničkom, prosvjetnom, sportskom i svakom drugom obliku javne društvene djelatnosti. Od 1918. do 1941. godine u Koprivnici je djelovao čitav spektar raznih društvenih organizacija - od kazališta, čitaonica, dobrotvornih, vatrogasnih, pjevačkih, crkvenih i staleških organizacija do sportskih društava.

Hrvatsko pjevačko društvo "Podravac" nastavilo je svojim djelovanjem praktički odmah nakon završetka Prvog svjetskog rata. Ono je osnovano 1874. godine i ima snažnu tradiciju (T. Šestak). Članovi "Podravca" bili su mahom trgovci i obrtnici.<sup>42</sup> Primjerice, članovi obitelji braće Rossenberger. Prema kazivanju dr. Švarca, Rossenbergovi su bili jedna od najbogatijih obitelji u našem gradu. Imali su veliku trgovinu tekstilom. Zimi su odlazili na skijanje u Švicarsku, a ljeti na francusku rivijeru. Djeca su imala posebnu gubernantu za francuski jezik. Oni su Židovi mađarskog porijekla. Posebno se u društvenim aktivnostima isticao Šandor, koji je u jednom periodu bio i potpredsjednik društva "Podravac". Nakon Rosenbergovih tu su Hirschlovi. Oni su također bili cijenjeni i veoma aktivni u društvenom životu grada. Bavili su se trgovinom. U društvu su bili i Vargovići (koprivnički bankari), Fuchsovi (nakupci stokom), Haberstock (trgovina tekstilom), Kumer (trgovina delikatesama i kolonijalnom robom), Zlatar, Dolenc itd.<sup>43</sup>

Početak 1943. društvo je definitivno prestalo s radom.

Hrvatsko obrtničko, radničko, obrazovno i pjevačko društvo "Domoljub" osnovano je 1909. godine. Društvo je bilo izrazito obrtničko. Ono je osnovano s osnovnom nakanom podizanja prosvjete i kulture u gradu Koprivnici. U okviru društva djelovao je pjevački zbor kao njegov najjači dio. To društvo zaslužno je za izgradnju zgrade tadašnjeg i sadašnjeg "Domoljuba". Sredstva su namaknuta darovima, članarinom i beskamatnim zajmovima. Gradio ga je jedan od članova društva, Resch, koji je počeo kao zidar, a kasnije je postao građevinski poduzetnik s vlastitim radnicima. On je podigao dosta kuća u Koprivnici, među ostalim i kuću obitelji Kolar. Radio je restauraciju Sinagoge 1937. godine po nacrtu arhitekta Slavka Löwya. Slavko Löwy je velikim dijelom projektirao izgradnju u Zagrebu u međuratnom razdoblju. Bio je porijeklom iz Koprivnice. Obitelj Löwy imala je najveću staklanu u Koprivnici, u kojoj se osim stakla prodavao kristal, porculan, pribor za jelo, vaze itd. Članovi društva bili su Hirschlovi (bilo je više obitelji s tim prezimenom u Koprivnici), Vargovići (ne bankari), Reschovi, Haberstockovi itd. U proljeće 1924. godine agilni Dušan Ožegović pokreće i kazališnu sekciju u okviru "Domoljuba", koja je uskoro osnovala i svoj orkestar. Glumačkoj skupini pripadao je i tiskar Đuro Loborec. Kada govorimo "Domoljubu" moramo istaknuti Vilima Grünwalda, dugogodišnjeg dopredsjednika i od 1929. godine do svoje smrti 1938. godine predsjednika društva. On je imao bojadisaonu i manufakturu za izradu specijalnih tkanina.<sup>44</sup> Društvo se uoči rata polako raspada, da bi u ratu, godine 1942. potpuno prestalo s radom.<sup>45</sup>

Između ta dva društva tinjalo je stalno rivalstvo. Bilo je nekoliko pokušaja objedinjavanja, ali do toga nikada nije došlo.

U Koprivnici je postojala gradska glazba i glazbeno društvo. Djelovanje limene glazbe u Koprivnici između dva svjetska rata nije bilo kontinuirano. Sa značajnim prekidom djelovala je najprije do 1936. godine gradska glazba, a iste je godine osnovano glazbeno društvo naslijedivši i instrumente i glazbenike u pretežnom dijelu.<sup>46</sup> Gradsko poglavarstvo je 1923. godine pozvalo zainteresirane građane da pristupe gradskoj limenoj glazbi i raspisalo natječaj za gradskog kapelnika.<sup>47</sup> Pod revnosnim ravnanjem drugog po redu kapelnika Vincetića, gradska glazba u Koprivnici imala je tri plodonosne godine: 1926., 1927. i 1928., održavajući mnogobrojne koncerte i svirajući prigodom raznih proslava i dočeka u Koprivnici i okolnim mjestima.<sup>48</sup> Do danas se očuvala i knjiga članstva gradske limene glazbe Koprivnice za razdoblje od 1926. do 1935. godine, kad ovo društvo prestaje djelovati. Glazbu su uglavnom činili poljoprivrednici iz Koprivnice i okolnih sela, a našlo se tu i nekoliko gradskih obrtnika, trgovačkih pomoćnika i pisara. Iz dokumenata saznajemo da su se mjesečne plaće glazbenika, koje je osiguravao Gradski magistrat, kretale od 100 do 200 dinara.<sup>49</sup>

Gradska limena glazba prestala je djelovati pod ovim imenom 1935. godine, čemu su pridonijeli razni nepovoljni uvjeti - od uskraćivanja pristojbi od strane gradske blagajne do nedostatka valjanih instrumenata, prostorija za vježbanje, kao i razmjerno nedovoljnog zanimanja građanstva za ovaj oblik prosvjete i zabave. Ipak, takvo stanje nije potrajalo, jer se već 1936. godine u Koprivnici osniva glazbeno društvo koje nastavlja tradiciju gradske

glazbe. Osnovao ga je gradski veterinarski savjetnik Fran Vodehnal. Društvu je svrha promicanje hrvatske orkestralne glazbe, slavenske uopće i konačno svjetske. Za postignuće tog cilja osniva se stalna glazbena poduka članova, glazbena škola za mladež i namješta se društveni kapelnik sa stalnom mjesečnom nagradom. On ravna glazbom, podučava članove u glazbi, rukovodi glazbenom školom i prima glazbenike u sporazumu s odborom.<sup>50</sup> Usprkos svim nastojanjima, već 1940. godine, pogotovo 1941. zbog ratnih prilika u svijetu, kao i očitog primicanja rata jugoslavenskim granicama, zanimanje za glazbu i društveni rad uvelike se smanjilo. Iako je društvo imalo i svoje vlastite prostorije (iako skromne), vrsnog kapelnika, razmjerno dobre instrumente i sređenu arhivu rada, broj glazbenika je 1940. godine uvelike opao.<sup>51</sup> U gradskoj glazbi jaku je ulogu igrala češka obitelj Holoubek. Oni su bili trgovci rabljenom robom (starem željezom, papirom itd.). Jedan od Holoubeka dugo bio glazbovođa. Tu je i Viktor Zlatac zvan Pantar, cijenjeni koprivnički fotograf.<sup>52</sup>

U Koprivnici je djelovao Kazališni klub. Osnovao ga je veliki glumački entuzijast Rudolf Žličar. Kazališni klub je djelovao dvije godine. 1924. godine agilni je Žličar osnovao "Intimno kazalište". Istovremeno djeluje i aktivna kazališna sekcija u okviru "Domoljuba". U tridesetim godinama ovog stoljeća, na kazališnom planu osobito aktivni bili su članovi kazališne sekcije Kluba akademičara, te kazališnog i literarnog društva. Klub akademičara je osnovan 1927. godine. Kazališno i likovno društvo u Koprivnici osnovano je 1937. god. a za predsjednika je izabran agilni Željko Selinger. Članovi koprivničkih glumačkih družina bili su: kao najpoznatiji Selingerovi, Dolenc, Pavlović, Hirschl, Derenčin itd.<sup>53</sup>

Na kraju bih spomenuo neke koprivničke obrtnike i trgovce koji su upadali u oči kao osobujne osobe s neobičnim hobijima. Tu je u prvom redu Krunoslav Šavor, krojač, koji je prema kazivanju dr. Švarca izrađivao od tkanina slike stare Koprivnice. Te su slike izgledale kao velika platna. Osim toga izrezivao je iz novina članke o važnijim svjetskim i domaćim događajima i katastrofama pa je to bila zaista velika zbirka albuma s tim izrescima. Bio je sposoban i kvalitetan krojač, jer od dr. Švarca saznajemo da se kod njega oblačilo (davalo šivati odijela) gotovo 90% uglednijih i imućnijih građana Koprivnice. Dalje nam dr. Švarc kazuje o Stjepanu Pappu, koprivničkom uraru i draguljaru, koji je odlično svirao citru i to obično u radnji kada ne bi bilo mušterija. Stari Koprivničanci pamte ga po abnormalnoj debljini, tako da je jedva prolazio kroz ulazna vrata radnje. Tu je i radiona "Gums i nećak" koju su vodili kao što ime kaže stari Gums i njegov nećak. Oni su u sjećanju starih Koprivničanaca ostali po neprekidnim vožnjama na motociklu po gradskim ulicama. Kada govorimo o koprivničkom obrtništvu valja spomenuti Hranilovića koji je imao najbolje opskrbljenu ljekarnu u gradu i sam, što i nije tako čudno za ono vrijeme, spravljao veliki dio lijekova. Obitelj Sulimanović bila je poznata po svojoj licitarskoj radnji koja je bila najjača u gradu. Ne možemo ne spomenuti uglednu obitelj Ostrogović koji su imali urarnu i draguljarnu, a bili ujedno i vlasnici kina. Ostrogović je jako volio nogomet i bio član uprave nogometnih društava.

Kao posebno zanimljiva i svestrana osoba pokazuje nam se Svetozar Kovačević, građevinski poduzetnik i trgovac građevnim materijalom, koji je imao prvu benzinsku pumpu u Koprivnici i vozio prvi osobni automobil u Koprivnici. Rijetko sposoban čovjek.

Osim gore spomenutih Rosenbergovih, u gradu je imao trgovinu Jakob ili Žak Rosenberger. On je imao ekskluzivno predstavništvo i zastupstvo Philipsovih radioaparata. Dr. Švarc kaže: kada bi stigao novi model radioaparata on ga je dao ocu gospodina Švarca, Milanu, koji je bio vlasnik hotela Car da ga tamo postavi i koristi dva do tri mjeseca bez naknade. Za uzvrat je tražio da u hotelu bude istaknuta njegova reklama i da se ljudima dopusti da pogledaju i čuju njegova radioaparata. Preostao nam je Kumer, trgovac delikatesama i kolonijalnom robom. Dr. Švarc će za njega reći da je bio mlad, sposoban i za reklamu osobito nadaren. Njegova trgovina je bila odlično opremljena i sortirana. Radilo se većinom o uveznoj robi (mirodije, južno voće itd.). Osobito je bio vješt u aranžiranju izloga u dane blagdana. Njegovi izlozi bi tada izgledali kao kulise (scenografija) za neku kazališnu predstavu, tvrdi dr. Švarc.<sup>54</sup>

## ZAKLJUČAK

S obzirom na sve do sada izneseno, vezano uz ovu temu, kao neumitan zaključak nameće mi se konstatacija da je gospodarstvo Koprivnice u uvjetima i okolnostima koje su ga pratile i u kojem je djelovalo bilo jedno od jačih i značajnijih u ondašnjoj staroj Jugoslaviji. To što nisu do kraja iskorišteni svi postojeći prirodni resursi kao izvori sirovina govori više o ekonomskom ustroju i politici države, koja osim brzog i lakog bogaćenja nije imala interesa u nešto dugoročno ulagati. Strašni kapital nije pokazivao osobitu želju za ulaganjem u naš grad, a kada je tome i bilo tako vodio se prvenstveno svojim kratkoročnim interesima. Glavnu privlačnu snagu predstavljala je jeftina radna snaga, a ona sama po sebi nije mogla osigurati tehnološki i kvalitativni napredak u proizvodnji. Standard našeg čovjeka bio je na niskim granama i to nije ostalo bez odraza u gospodarstvu. Kupovna moć koja je garant porasta proizvodnje bila je slaba. Takva situacija je vladala u svim segmentima gospodarstva. Da ne ispadne sve tako sivo navodim gospođu Loborec koja kaže kako je njezin otac Valko imao običaj reći da su se u Koprivnici u međuratnom razdoblju podigle samo dvije velike kuće.<sup>55</sup> To nam može govoriti u prilog tezi o relativno brzom tempu razvitka proizvodnje i trgovine robom na ovom području tako da ljudi nisu ni imali ni vidjeli potrebu ulaganja u nekretnine već su željeli okretati novac i ostvarivati profit na tržištu kapitala. Jedina svjetla točka moglo bi biti obrtništvo koje se donekle razvijalo unutar vlastitih gospodarskih zakonitosti i na taj način sačuvalo neku autonomnost i produkcijsku stabilnost. Broj obrtnika je varirao, ali je neka konstanta ostala zadržana.

### Bilješke:

1. Dragutin Feletar, Podravina - prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske (u daljnjem tekstu: Podravina), Koprivnica, 1973., 84
2. n dj., 94-95
3. n dj., 96
4. n dj., 139



5. n dj., 153
6. n dj., 213
7. Mira Kolar-Dimitrijević, Razvoj privrede i radničke klase u Koprivnici 1918.-45. god. (u daljnjem tekstu: Razvoj privrede), Podravski zbornik 1980, 18
8. Feletar, Podravina, 215
9. Mira Kolar-Dimitrijević, Mlinarstvo koprivničkog područja za vrijeme kapitalizma, Podravski zbornik 1986, Koprivnica 1986. 34
10. Feletar, Podravina, 220
11. Feletar, Podravina, 238-239
12. Feletar, Podravina, 239
13. Leander Brozović, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica, 1978, 132
14. Kolar-Dimitrijević, Razvoj privrede, 16
15. n dj., 16
16. n dj., 16
17. Mira Kolar-Dimitrijević, Tvornica ulja i njeno radništvo (u daljnjem tekstu: Tvornica ulja) Podravski zbornik 1984, Koprivnica, 1984., -50
18. Podravske novine, Koprivnica, 9. I. 1932.
19. Kolar-Dimitrijević, Tvornica ulja, 52
20. Feletar, Podravina, 223
21. Krešimir Švarc, Trg kralja Krešimira 5, Koprivnica; usmeno kazivanje koje se nalazi kod mene u pismenoj formi, (u daljnjem tekstu: dr. Švarc usmeno)
22. Dr. Švarc usmeno
23. Podravske novine, Koprivnica, 19. II. 1938.
24. Kolar-Dimitrijević, Razvoj privrede, 19
25. n dj., str. 20
26. Dr. Švarc usmeno
27. Feletar, Podravina, 231
28. n dj., 231
29. Božena Loborec, Mirka Viriusa bb, Koprivnica; usmeno kazivanje koje se nalazi kod mene u pismenoj formi, (u daljnjem tekstu: Loborec usmeno)
30. Dušan Ožegović, Tvornica "Danica" obustavila rad, Podravske novine, Koprivnica, 28.VIII. 1937.
31. Feletar, Podravina, 233
32. Kolar-Dimitrijević, Razvoj privrede, 18
33. n dj., 19
34. Franciska Pernarić, Subotica Podravska 114; usmeno kazivanje koje se nalazi kod mene u pismenom obliku
35. Feletar, Podravina, 238
36. Kolar-Dimitrijević, Razvoj privrede, 19
37. Feletar, Podravina" 238
38. Kolar-Dimitrijević, Razvoj privrede, 20
39. Feletar, Podravina, 238
40. Ivan Bratković, Dragutin Feletar, Vjekoslav Prvčić: Razvoj trgovine i ugostiteljstva u koprivničkoj Podravini; Podravski zbornik 1988, Koprivnica 1988, 44
41. Feletar, Podravina, 240
42. Dragutin Feletar, Glazbeni život Koprivnice, Koprivnica 1977. (u daljnjem tekstu: Feletar, Glazbeni), 54
43. Dr. Švarc usmeno
44. Dr. Švarc usmeno
45. Feletar, Glazbeni 136
46. n dj., 110
47. n dj., 111
48. n dj., 114
49. n dj., 116
50. n dj., 119

51. n dj., 126
52. Dr. Švarc usmeno
53. Feletar, Glazbeni, 98
54. Dr. Švarc usmeno
55. Loborec, usmeno

### **Popis literature:**

1. Feletar, Dragutin, Podravina - prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeverozapadne Hrvatske, Podravka, Koprivnica, 1973.
2. Kolar-Dimitrijević, Mira, Razvoj privrede i radničke klase u Koprivnici 1918 - 1945. god., Podravski zbornik 80, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 1980.
3. Kolar-Dimitrijević, Mira, Mlinarstvo koprivničkog područja za vrijeme kapitalizma, Podravski zbornik 86, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 1986.
4. Kolar-Dimitrijević, Mira, Tvornica ulja i njeno radništvo, Podravski zbornik 84, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica 1984.
5. Bratković Ivan, Feletar Dragutin, Prvčić Vjekoslav, Razvoj trgovine i ugostiteljstva u koprivničkoj Podravini, Podravski zbornik 88, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 1988.
6. Kolar-Dimitrijević, Mira, Sindikalno organiziranje kožarsko preradaivačkih radnika na koprivničkom i đurđevačkom području za vrijeme kapitalizma, Podravski zbornik 89, Muzej grada Koprivnice, Koprivnica, 1989.
7. Feletar, Dragutin, Glazbeni život Koprivnice, prinos poznavanju povijesti Gradske limene glazbe i društva "Podravac", "Domoljub", "Mihovil Pavlek Miškina", "Koprivnica", "Jedinstvo", "Željezničar", "Bratstvo" i "Fran Galović", Koprivnica, 1977.
8. Brozović, Leander, Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica 1978.

Na kraju bih želio zahvaliti gospodinu dr. Krešimiru Švarcu, gospođi Boženi Loborec i svojoj baki Franciki Pernarić na nesebično pruženju pomoći pri izradi ove radnje.

### **Danijel Kovačić**

#### ***Kurze Darstellung der Wirtschaftsgeschichte von Koprivnica in der Zwischenkriegszeit***

Als die kapitalistischen Verhältnisse in der Zwischenkriegszeit stabilisiert wurden, kam es zur Gründung mächtiger Industriebetriebe im nordwestlichen Kroatien. Koprivnica und Podravina befanden sich nunmehr nicht am Rande Ungars und teilweise auch Österreichs, sondern gehörten selbst zu einem der entwickeltsten Gebiete der neugegründeten süd-slawischen Monarchie.

In der Zwischenkriegszeit gab es in Koprivnica weder billigen Strom noch gute Wasserversorgung. Aus diesen Gründen, aber auch wegen der Nähe der Staatsgrenze ging die wirtschaftliche Konjunktur nach dem 1. Weltkrieg, die so mächtig zum wirtschaftlichen Aufstieg der Städte Zagreb, Sisak, Karlovac und Varaždin beigetragen hatte, an Koprivnica vorbei. So entstanden in der Zwischenkriegszeit kleine Fabriken, die ihren Fortschritt auf der billigen Arbeitskraft des Arbeiter-Bauern gründeten und sehr oft gewerblich orientiert waren. Die größten Stadtbetriebe waren die Städtische Gasversorgung und die Stromzentrale, die Ölfabrik und das Chemiewerk "Danica". Am Vorabend des 2. Weltkriegs blieb Koprivnica leider fast über Nacht ohne die "Danica" und die Ölfabrik. Der Region von Podravina und der Stadt Koprivnica blieben noch einmal große Wirtschaftskapazitäten vorenthalten. Im

Hinblick auf den Zusammenhang zwischen dem primären, sekundären und tertiären Sektor schlug sich dieser Verlust auch bei den anderen zwei Wirtschaftszweigen nieder und verursachte eine Stagnation, die danach zu einem leichten wirtschaftlichen Rückstand führte.

Die Handwerker bildeten weiterhin die Grundlage des wirtschaftlichen Lebens in Koprivnica und waren während dieser ganzen Periode tonangebend für das politische Leben. Es bleibt aber die Tatsache, daß die Zahl der Handwerker am Vorabend des 2. Weltkriegs nur um einiges höher war als nach dem 1. Weltkrieg.

Koprivnica war eine Handelsstadt. Neben einigen Geschäften mit größerem Angebot und Kapital in Koprivnica gründete fast der gesamte Handel im Gebiet von Podravina in der Zwischenkriegszeit auf kleineren Geschäften, in denen die Familienangehörigen der Besitzer als Verkäufer arbeiteten. Ein Merkmal des Handels in Koprivnica liegt darin, daß er fast gänzlich von Juden getragen wurde, die sich gegenseitig unterstützten.

Indem sie die seit dem Mittelalter bestehende Tradition fortsetzten, übten Märkte (Wochen-, Monats- und Jahresmärkte) schon immer einen großen Einfluß auf den Handel und Warenaustausch in Podravina auf. Märkte sind der Hauptort des Austausches von landwirtschaftlichen Produkten, aber mit der Zeit werden dort immer mehr Handwerksprodukte und Industriewaren verkauft. Sie sind auch ein Ort, an dem Informations- und Innovationsaustausch stattfindet.

Aus dem Gesagten geht deutlich hervor, daß die Wirtschaft von Koprivnica unter den gegebenen Umständen, die ihren Fortschritt ermöglichten, eine der stärkeren und wichtigeren im damaligen Jugoslawien war. Daß alle bestehenden Wirtschaftsressourcen als Rohstoffquellen nicht ausgenutzt wurden, spricht eher von der volkswirtschaftlichen Struktur und der Staatspolitik, die neben einem Reichwerden kein Interesse daran hatte, langfristige Investitionen durchzuführen. Ausländische Kapitalanleger hatten keinen besonderen Wunsch, in Koprivnica zu investieren; und wenn doch, handelte es sich vor allem um kurzfristige Interessen. Die größte Anziehungskraft übte die billige Arbeitskraft aus, sie konnte an sich jedoch keinen Fortschritt in Qualität und Quantität der Produktion gewährleisten. Die Kaufkraft als Garantie eines Produktionswachstums war niedrig. Die Wirtschaft Koprivnicas ist eine Abbildung damaliger wirtschaftlicher und politischer Verhältnisse und Entwicklungen, und in diesem Rahmen muß sie eingeschätzt und bewertet werden.